

Nyt fra Sprognævnet

1990/1 · marts

Ind i halvfemserne

Med dette nummer går Nyt fra Sprognævnet i sin nye skikkelse ind i sin sjette årgang og ind i 1990'erne. Siden 1985 er der udsendt i alt ca. 350 sider med artikler om aktuelle problemer i dansk og med svar på spørgsmål om dansk.

Få Nyt fra Sprognævnet komplet

Tilsammen giver de udsendte numre et overblik over dansk i dag. Og nu er det blevet lettere at bruge bladet som *opslagsværk*. Sidst i 1989-årgangen er der et udførligt register til de første fem årgange. Ved hjælp af det kan man hurtigt finde frem til hvor et bestemt ord eller emne er behandlet.

Abonnenter der mangler en eller flere af årgangene 1985-1988, kan fylde hul-

lerne ud for *15 kr. for en årgang*. 1989-årgangen koster stadig *45 kr.* Nye abonnenter kan for *en samlet pris af 125 kr.* få de fem tidligere årgange (1985-1989) + 1990-årgangens fire hæfter efterhånden som de udkommer.

Bladet kan bestilles hos Sprognævnet (se adresse og telefon- og telefaxnumre på bagsiden). Brug evt. bestillingssedlen i Nyt fra Sprognævnet 1989/4, s. 15.

Fattigfirserne

Størsteparten af dette nummer af Nyt fra Sprognævnet udgøres af en artikel om nogle af de nye ord som dansk har fået i firserne.

Under overskriften *Fattigfirsernes nye ord* skriver Pia Jarvad om ord »fra vor ordrige onkel i Amerika«, om »hovsaord«, om »glasnost i ordforrådet« og om selve ordet »fattigfirserne«.

NYE ORD

Fattigfirsernes nye ord

af Pia Jarvad

Den amerikanske indflydelse på det danske sprog tog sit helt store opsving efter 2. verdenskrig. Krigen medførte at store summer blev investeret i udvikling af krigsteknologi, ikke mindst i USA. Denne teknologi kunne også bruges i fredstid, og USA eksporterede den til hele den øvrige verden sammen med den amerikanske kultur, og med et negativt ord blev den amerikanske kultur i treserne omtalt som *Anders And-kultur*, *cocacolakultur* eller *cocacolaimperialisme*. Men den amerikanske kultureksport og sproglige påvirkning er ikke blevet mindre i dag, mere end fyre år efter krigen.

Fra vor ordrige onkel i Amerika

Det er karakteristisk at det overvejende er amerikanske ord vi bruger, når vi importerer ting; i det øjeblik tingen »foodprocessor« introduceres på det danske marked, er det også det amerikanske ord *foodprocessor* der bliver den danske betegnelse.

I det nu forgangne tiår, som er blevet kaldt *fattigfirserne* (jf. illustrationen side 9), har vi fra vor ordrige onkel i Amerika fået ord som disse:

aerobic, aerobicdancing, aerobicgymnastik 'et gymnastikprogram som særligt øger kroppens evne til

at optage ilt; gymnastikken udføres til musik med rytmiske danseprægede bevægelser'.

AIDS 'erhvervet immundefektsyndrom', dvs. en sygdom som svækker personens immunforsvar; ordet er en forkortelse af 'acquired immune deficiency syndrome'.

breakdance 'akrobatisk dans til musik fra en ghettoblaster'.

businessclass 'klasse på flyrejser med gode faciliteter som fx gratis servering og specielle opholdssteder'.

clockradio 'ur som vækker med et radioprogram'.

computerfreak 'person som er vild med at arbejde (og lege) med edb'.

crack 'koncentreret kokain', **cracker** 'person som tager crack'.

dekoder 'apparat der fjerner indkodede forstyrrende signaler på fjernsynsprogrammer fra betalings-tv'.

dinks 'ungt barnløst ægtepar hvor begge arbejder og hvor parret derved har økonomi til stort forbrug'; ordet er en forkortelse af 'double income, no kids'.

electric boogie 'dans med stødvise, robotagtige bevægelser'.

ghettoblaster 'transportabel kassetteradio med kraftige højtalere'; *blast* = 'lyddrøn'; ordet er foreslået for-dansket til *asfaltblæser*.

hacker 'person der illegalt bryder ind i dataanlæg', **hacking** 'det at bryde ind i dataanlæg'.

hackysack 'lille læderbold, som man sparker til og som ikke må ramme jorden'.

headhunte 'opspore egnede personer til ledende stillinger', **headhunter**

'person som opsporer virksomhedsledere'.

heavy metal 'tung, støjende rockmusik'.

high tech 'indretningsstil der spiller på det funktionelle og hvor man bruger ting som normalt bruges i fabrikker, varehuse, køkkener'.

hiphop 'ungdomskultur omfattende breakdance, electric boogie, musik fra ghettoblaster og rapsang'.

homebanking 'det at lave bankforretning i hjemmet via en PC'.

hospice 'hospital eller afdeling på hospital som lindrer den sidste tid for døende'; ordet er af Dansk Sprognævn foreslået fordansket til *lindreplejehospital*.

light 'let'; ordet bruges til at angive varer som indeholder færre uønskede stoffer end standardvaren, fx cigaretter med lavt indhold af tjære og sodavand med lavt indhold af kalorier.

mountainbike 'terrængående cykel'.

PC (ofte skrevet *PC'er*) 'personlig computer, lille hjemmecomputer'.

piece 'illegalt vægmaleri med vilde farver, figurer og ord hvor stilen og ikke indholdet er vigtigst', jf. *tag*.

rap, rapsang 'rytmisk tale til musik'.

tag 'graffitikunstnerens signatur på et *piece* (se dette ord).

timemanager 'planlægningskalender'; ordet er et registreret varemærke, og det er trods sit engelske udseende dannet på dansk.

trend 'tendens, moderetning', **trendsetter** 'person som er toneangivende'.

triathlon 'trekamp bestående af svømning, cykling og løb'.

workout 'gymnastikform der lægger vægt på bevægelighedstræning og styrketræning'; den er lanceret af Jane Fonda, og den udføres til musik, jf. *aerobic*.

yuppie 'ung velhavende karriere-mand eller -kvinde som bor i storbyen'; ordet er en forkortelse af 'young urban professional' plus endelsen *ie*, som også kendes fra ordet *hippie*; det er foreslået at oversætte det til *storbystræber* (Østerbro Avis 6.12.1985).

zappe 'at flakke med fjernbetjeneren fra kanal til kanal uden at se et program fra begyndelsen til enden, **zapning** 'det at skifte fjernsynsprogram på denne måde'.

Der sker i de fleste tilfælde en tilpasning af de engelske låneord til danske udtalevaner, og i større eller mindre grad afledes og bøjes de på dansk; således udtales fx sidsteleddet i *clockradio* helt dansk, og hos mange kunne førsteleddet lige så vel være et dansk ord, *klok*, at dømme efter udtalen. Ordet *zapping* bliver til *zapning*, og *ghettoblaster* bøjes på dansk: *ghettoblasteren*, *ghettoblasterne*. Hele tilpasningen til det danske udtale- og bøjningsmønster afhænger af hvor hyppigt ordet bruges, og hvor længe ordet har været optaget i dansk.

Mange af de engelske lån som vi har overtaget direkte, irriterer folk, og det er da også denne form for lån der ofte rea-

geres mod, når man kritiserer det danske sprog, som fx i dette læserbrev:

Tal dansk, din sorte hund! Sådan siger Holbergs Jeppe, og han tilføjer: »Så skal vi nok svare for os.« Ikke alle har lyttet til Jeppe. Det er sikkert stort, at man på en *hot line* kan sikre sig *joint seating* samt *comfort kit* og *slumber shades*, hvis en stakkels annoncelæser ellers vidste, hvad det betød. (Jyllands-Posten 14.2.1989).

Let us be lovers

Lån af enkeltord fra amerikansk er nok interessant, men mere bemærkelsesværdig er den mere uregistrerbare brug af amerikanske ord, fraser og hele sætninger i det daglige omgangssprog. Og det er et sprogligt træk som er øget kolossalt i firserne.

Den stigende amerikanisering af omgangssproget er startet i ungdomskulturen – for ungdommen er amerikansk kultur ikke længere en fremmed kultur. Fx blev det i firserne mere og mere almindeligt under skoleforløbet at have et års ophold på high school i USA, og nærkontakten med amerikanske forhold gav sig udtryk i talesproget. Almindelige talesprogs vendinger blev erstattet med tilsvarende amerikanske, fx *have a nice day*, *see you tomorrow*, *bye-bye*, *sorry*, *yes*, *no*, *don't worry*. Else Bojsen skriver om dette i »Dansk under engelsk-amerikansk fortryllelse?« i Sprog i Norden 1989, og hun nævner at jo mere afslappet og uformel en situation er, jo mere amerikansk slipper der ind, og hun drager en parallel til slang, som jo også hører til i uformelle situationer.

Der er ingen tvivl om at den brudstykkevis use af amerikansk er typisk for firserne, og at den breder sig fra den mere slangagtige funktion til det almindelige omgangssprog og fra ungdomskulturen til ældre generationer. Her er nogle eksempler:

Vil du være movie-star? (Eva nr. 4, 1988).

Og by the way, så er det måske her pudlens kerne ligger begravet. (Politiken 25.9.1988).

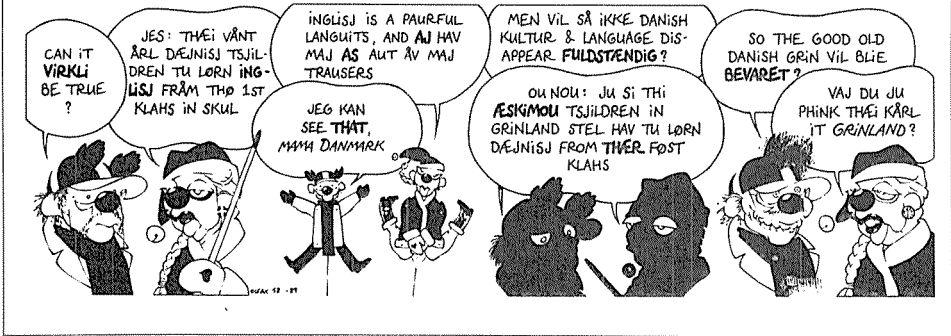
den lille lejlighed off-off Gråbrødre . . .
Skoene var sorte og »capped«. (2 & to, september 1989).

Jakob Dahl: Let us be lovers. (Bogtitel, 1988).

»Du burde spise nogle vitaminer« –
»Tak det gør jeg allerede: vitamin A, B, C, D, E, jern, mangan, kobber, ginseng, selen, zink . . . You name it!«
(Tegneserien Simple striber i Politiken 16.12.1989).

Leth er godsejeren, der viser rundt i sin håndplukkede malerisamling –
take it or leave it. (Politiken 21.12.1989).

Men efter et længere misbrug, typisk omkring 40-års alderen – og hvis alkoholikeren viser klare tegn på fysiologisk afhængighed – når han et 'point of no return'. (Politiken 4.2.1990).

Danskerne taler selvfølgelig dansk, men danskerne har altid lånt ord fra andre sprog, når der var brug for nye ord. I efterkrigstiden blev det især engelsk der satte sit aftryk på det nye ordforråd, men i firserne låner man ikke bare ord men også hele sætninger, som man krydrer sit daglige sprog med. Helt så galt som striben her viser, står det dog ikke til. Striben blev bragt i tidsskriftet Folkeskolen, nr. 49, 1989.

Fra livskvalitet til livsstil

Sproget er jo et spejl af samfundet; ligesom de glade tresseres nye ord *storfamilie*, *alternativ samlivsform*, *kvindegruppe*, *p-pille*, *ungdomsoprør*, *sabbatår*, *sensitivitetstræning*, *trivselsskole*, *flowerpower*, *hippie*, *græsrodsbevægelse*, *velfærdsdanser* giver os et billede af den periodes komme hinanden ved-mentalitet, så er firsernes sprog også et tolkningsinstrument for strømningerne i samfundet.

I firsernes borgerlige samfund stiller vi alle op til kamp om penge og sejr, det gælder om at være nummer 1. Konkurrencen er overalt, politikerne konkurrerer om vælgerne, erhvervslivet om kunderne, den enkelte konkurrerer om bedre løn, større magt og flere samfundsgoder. Hvor man i tresserne afholdt *love-in*, *jogger* man i firserne, dyrker *work-out* eller *aerobic*, og man spiser *helsekost* for at holde sig i form til livets store sportskonkurrence. Det nu

forældede ord *livskvalitet* (fra 1970) er afløst af ordet *livsstil*. Selve ordet *livsstil* er ikke nyt, det kan føres tilbage til midten af fyrreerne, men det er blevet et ord der karakteriserer firserne:

Livsstil er in. Det viser de nye livsstils-blade som *Tique* og *Puls*. Elementerne er individualisme, stræbsomhed, mode, kvalitet, forbrug og en nymoralisme, hvor penge er et middel til frigørelse. (Berlingske Tidende 26.12.1985).

Det professionelle liv

Livsstil repræsenteres tydeligst af *yuppies*, jf. side 3. Ordet er i dansk første gang registreret i 1985; i amerikansk et par år før. Yuppies er målbevidste, egoistiske unge som ved hvad det drejer sig om for at komme frem i verden og dyrke livsstil: penge, karriere og magt. Når yuppies bliver ældre gifter de sig og etablerer sig – de kaldes *dinks*, jf. side

2. Kerneordet for denne livsstil er *professionel*. Ordet *professionel* er i den traditionelle betydning modsætningen til *amatør*, som man kender det fra sporten. Derudover betyder det også 'hvad der har at gøre med erhverv, med ens erhverv', 'erhvervsmæssig' i modsætning til privatlivet. Denne sidste brug af ordet kan illustreres af følgende citat:

Trods de vilkår livet bød ham, personligt og professionelt, bevarede han til sin død (*sin*) naivitet. (Politiken 21.4.1964).

Men i dag bruges ordet lidt anderledes, det kan man se af disse eksempler, som alle er fra annoncer i Politikens Lederposten 14.8.1988:

Du er professionel og ved, at netop dit område kan være »nerven« i en installation.

– et servicejob sammen med professionelle kolleger.

Professionelle salgskonsulenter til kendt edb-leverandør .. du har en professionel fremtræden og kan med din gode situationsfornemmelse begå dig i større organisationer.

Når ordet bruges nu, og det gør det hyppigt i livsstils- og managementkulturen, så er det en udvidet brug af den sportsmæssige betydning, vel at mærke hentet fra den kommercialiserede, professionelle sportsverden. Ordet er helt klart et positivt ord, det er en kvalifikation at være professionel. Det har synonymer

som *dygtig, energisk, dreven*. Professionelle personer har effektiv ledelsesstil, de er dynamiske, resultatorienterede, kreative, visionære, og de har målvilje og tager beslutninger uden at vakle.

Professionel managementstrategi

Sammen med ordet *professionel* er der en række andre ord der karakteriserer moderne *management*: *karriereplanlægning, strategisk planlægning, resultatansvar, resultatorienteret, koncept, division, professionel managementstrategi, virksomhedskultur, direct-mail* 'det at et firmas kunder modtager et særligt brev, udarbejdet personligt til kunden', *direct-marketing* 'målrettet udsendelse af reklamemateriale eller målrettet telefonsalg', *fund-raising* 'indsamling af midler til velgørende formål', *trainee* 'person under uddannelse i et firma', *udviklingsstrategi*; ja, efterleddet *strategi* er blevet et modeord: *karrierestrategi, kulturstrategi, ledelsesstrategi, markedsføringsstrategi, nichestrategi, personlighedsstrategi, planlægningsstrategi, produktstrategi, salgsstrategi, virksomhedsstrategi* er et udpluk af *strategi*-ord som Sprognævnet har registreret inden for de seneste år. Og et firma er ikke længere slet og ret et firma, det er en *koncern*; lønnen, som man kan forhandle om ved stillinger i koncerner, kaldes *targetløn*, altså 'målløn'.

Hovsaord

Den 6. september 1982 blev der ved et uheld afskudt et harpoonmissil fra fregatten Peder Skram. Missilet ramte

sommerhusområdet i Lumsås ved Sjællands Odde. Hurtigt blev missilet kaldt *hovsamissilet*, og ordet *hovsa-* blev et modeord for noget utilsigtet, noget uovervejet, fx

Hvad har pensionsskatten og postyret om skatteleasing med hinanden at gøre? Jo, de viser, at politikerne stadig arbejder efter hovsa-metoden på skatteområdet. (Sparekassen, feb. 1983).

Der er hverken økonomisk eller teknisk planlægning bag de selvejende institutioners vedligeholdelse af deres bygninger. Institutionerne bruger »Hovsa«-løsninger, når skaderne er sket. (Fyens Stiftstidende 20.4.1985).

Det er et eksempel på, at hastværk fører til beslutninger, der ikke er tilstrækkeligt vurderet – såkaldte hovsa-beslutninger. (Jyllands-Posten 10.5. 1987).

en tryghedsreform, som skal sætte en stopper for modbydelige 'hovsa-fyringer'. (Politiken 16.10.1987).

Visse modeord er dukket op i firserne, og de har bidraget stærkt til produktiviteten i orddannelsen. Det er ikke sjældent at det drejer sig om en ny udvidet brug af et ord der i forvejen eksisterer, og den har avlet rækker af nye mere eller mindre tilfældige ord. Man kunne kalde den type ord for *hovsaord*.

Beostærsyndrom og bedstemoreffekt

Ordet *syndrom* betyder oprindeligt 'et antal symptomer der tilsammen karakteriserer en vis sygdom', som fx i *Turners syndrom* 'sygdomsbillede hos en kvinde der mangler kønskirtler, opkaldt efter en person ved navn Turner', *kz-syndrom* 'følgetilstand hos tidligere ekstremt afmagrede koncentrationslejr-fanger'.

Under påvirkning af en udvidet brug af ordet på engelsk, kan *syndrom* nu også betyde 'karakteristisk samling af faktorer' som fx i ord som *jetlagsyndrom* 'forstyrrelse i døgnrytmen i forbindelse med længere flyrejse', *beostærsyndrom* 'det fænomen at børn snakker efter uden selv at forstå det de siger'. Desuden er der de mere tilfældige dannelser som *supermarkedssyndrom*, *Florence Nightingale-syndrom*, *mellemtagssyndrom*, *underlegenhedssyndrom*, *jordemodersyndrom*, *blækregningssyndrom*, *storbysyndrom*, *lillebrorsyndrom*, *glistrupsyndrom*, hvor *syndrom* nærmest bruges synonymt med 'kompleks'.

Ordet *-pleje* yngler også; her er et udvalg af *-pleje*-ord i Sprognævnets samlinger: *citypleje*, *debitorpleje*, *erhvervspleje*, *formuepleje*, *imagepleje*, *investeringspleje*, *kropspleje*, *kundepleje*, *landskabspleje*, *medarbejderpleje*, *naturpleje*, *personalepleje*, *ponypleje*, *rentepoleje*, *samfundspleje*, *selvpleje*, *skovpleje*, *sorgpleje*, *talentpleje*, *tankepleje*, *terminalpleje*, *vandløbspleje*, *vælgerpleje*, *økonomipleje*.

Nu kommer her også folk, som har passeret både de 30 og de 60. »Bedstemoreffekten« kalder de ansatte fænomenet. (Berlingske Tidende 11.10.1988).

Hvad *bedstemoreffekt* egentlig er fremgår ikke af artiklen – og det er nok karakteristisk for brugen af hovsaord. Man bruger modeordet *-effekt* meget vagt og signalerer at man er med i det nye smarte ordforråd, fx *borgmestereffekt* 'det fænomen at en populær borgmester bevirker at der stemmes på borgmesteren uanset partipolitisk tilhør', *fætter højben-effekt* 'det at modtage ufortjente gevinster'.

Mange af ordene er sjove i deres konkrete sammenhæng, men uden for den er det ikke til at gætte hvad de betyder, fx: *glistrupeffekt*, *gulerodseffekt*, *hængekøjeffekt*, *ketchupseffekt*, *mattæuseffekt*, *nyttårssaftenseffekt*, *nøglehulseffekt*, *sandkasseeffekt*, *schlütereffekt*, *statsministermoreffekt*, *ulv-lam-effekt*.

Det nye franske køkken eller et drys etnisk krydderi på lørdagskyllingen

Forgæves kikkede jeg efter en aubergine-forret. Men der var heldigvis to andre meget typiske retter på kortet, vinblads-dolma og sigara-boregi eller börek, som de hedder i mine tyrkiske kokebøger. Det er den papirtynde yufkadejg med fyld, stegt i ovn eller friture. (Politiken 5.8.1988).

Firsernes livsstil var også mad, *det nye franske køkken* med friske råvarer,

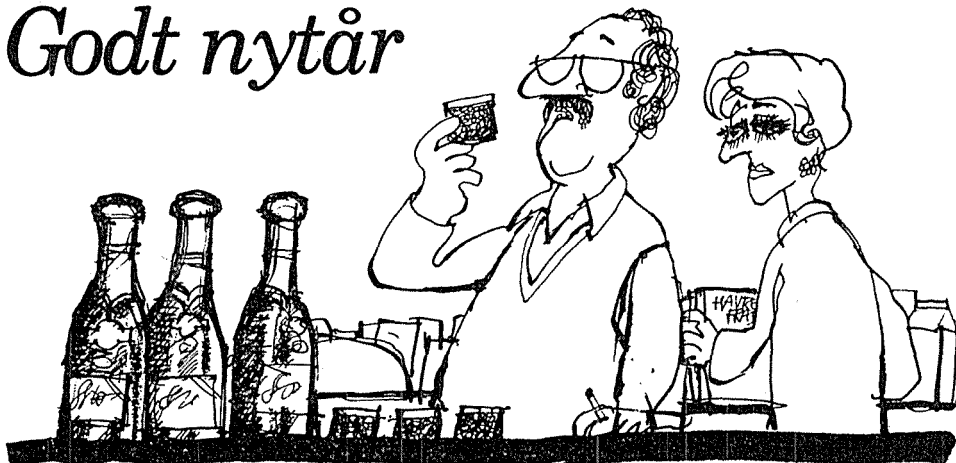
sprøde (eller hårde) grønsager og nye former for madsammensætninger introduceredes i 1983. Det franske udtryk *nouvelle cuisine*, som er forbilledet for det danske, dukkede op nogle år før. Enhver avis med respekt for sig selv indførte stemningsfyldte beskrivelser af spisesteder og madoplevelser i faste rubrikker, og *madanmelderen* bedømte og uddelte *kokkehuer*. Det er det som man i tresserne kaldte *madporno* eller *madpornografi*. Den blev karakteriseret sådan:

Det er med den rigtige pornografi . . . som med mad-pornografien: det er bare til at læse om. (Information 6.1. 1971).

Indvandrerens restauranter med fremmedartet mad blev i midten af firserne gjort salonfæhige ved at kalde dem *etniske restauranter*, og dermed har en række nye retter fået adgang: *shawarma*, *falafel*, *køfte*, *kebab*. Og en række eksotiske grønsager og frugter er nu i firserne blevet helt almindelige i dagligvarebutikkerne: *kærlighedsfrugt*, *mango*, *kiwi*, *papaja*, *jerusalemartiskok*, *boysenbær*, *cashewnød*, *guava*, *jaffarin*, *kinaradise*, *patisson*, *japanræddike*, *spagettimelon* eller *spagettisquash*, *kumquat* og *cayote* som også kaldes *sjusju*.

Men den almindelige dansker fik en ny ret i rækken af præfabrikeret *junkfood* (færdigmad med stort indhold af tomme kalorier; *junk* = 'ragelse, skrab-sammen'), nemlig den forparterede kylling i alubakken, lige til at stille i ovnen: *lørdagskylling*.

Godt nytår

Frasen 'fattig-firserne' menes ikke at dække de faktiske forhold.

- *Hva'faen! Har du købt dansk kaviar?!*

Ordet *fattigfirserne* blev lanceret i Weekendavisen 1.8.1980, og det var temaet i en serie om danskerne, følelseslivet og sammenholdet i »en økonomisk krise som den, der nu ruller ind over os«, som avisen skrev. Ordet blev populært alle vegne, selv i dronningens nytårstale ved indgangen til 1981 blev det brugt, og illustrationen her viser hvordan man også så på begrebet fattigfirserne. Illustrationen er lavet af Poul Holck, og den blev bragt i Politiken 30.12.1980.

Glasnost i ordforrådet

En oversigt over firsernes nye ordforråd kan ikke medtage alt hvad der er sket, men der er visse ord (og dermed begreber) som ikke må mangle: *glasnost*, *perestrojka* og *det indre marked*. De to første ord dukkede op i forbindelse med den russiske statsleder Mikhail Gorbatsjovs reformarbejde: *glasnost*, som i begyndelsen blev oversat til 'åbenhed', men hvis betydning nok mere dækkes af ordet 'offentlighed', og *perestrojka* 'ombygning, nystrukturering'. Begge ord blev brugt i en tale af Gorbatsjov 27.1.1987, og de har gået deres sejrsgang over hele verden. Og der gik ikke lang tid før *glasnost* også blev brugt om hjemlige forhold, fx:

en ny lov om offentlighed i forvaltningen trådte i kraft fra 01.01.87, og (*der var*) med denne lov (*tale*) om en yderligere udvidelse af demokratiet, glasnost på dønsng så at sige. (Information 28.3.1987).

I LO tog man sig til hovedet. 'Det er ulideligt med al den glasnost', sagde LO-kilder spøgefuldt/ironisk med henvisning til Det Fri Aktuelt's nye linje. (Politiken 24.5.1987).

Det indre marked bliver en realitet med udgangen af 1992 – men herhjemme er der allerede åbnet et:

City's største fødevarerov . . 3000 kvadratmeter . . Torvets indre marked (er) Irma. (Brochure 2.4.1989).

Og et indre marked findes faktisk mange steder:

Her gik man og troede på kristendommens indre marked, på de økumeniske dogmer om, at samtale, ja ligefrem samarbejde, var fremtiden også for de åndelige spørgsmål. (Berlingske Tidende 31.1.1989).

Det danske sprog har sit eget indre marked. Det er vigtigt, at vi lærer at åbne det, at finde vort indre menneske og bruge den indre lystavle. (Politiken 4.2.1989).

Udtrykket *det indre marked* har sine paralleller på andre sprog, på tysk hedder det *EG-Binnenmarkt* (*binnen* = 'indenfor'), på fransk *marché unique européen*, på engelsk *single market* eller lidt sjældnere *internal market*.

– Og fattigfirserne

Ordet *fattigfirserne* blev lanceret første gang i Weekendavisen 1.8.1980. Ordet blev nytårsordet ved årsskiftet 1980/81 og blev sågar brugt af dronning Margrethe II i hendes nytårstale: »Fra i morgen skriver vi 1981, vi er i firserne – fattigfirserne, som nogle ynder at sige« (citeret fra Politiken 1.1.1981).

Den afstand som hun lagde til ordet, fik straks andre til i optimisme at om-døbe årtiet til *flittigfirserne*, men den stadig voksende arbejdsløshed, udlansgæld og den nødtvungne nedskæ-

ring i forbrugsstigningen blev alligevel et gennemgående tema i firsernes debat. I oktober 1980 lancerede Ritt Bjerregaard i en kronik i Politiken udtrykkene *A-hold* og *B-hold*. A-holdet er de veluddannede, tilpasningsduelige voksne af begge køn, B-holdet er de andre, taberne. Også Svend Auken fandt at Danmark under den borgerlige regering blev delt, hos ham i et *Overdanmark* og et *Underdanmark*:

Vi har nu et Overdanmark bestående af de velbjergede og et Underdanmark bestående af pensionister, efterlønsmodtagere, arbejdsløse og folk på bistandshjælp. (Afslutningsdebatten i Folketinget, transmitteret i tv 29.5.1984)

Det offentlige skulle *slankes*, der skulle skæres ned, men det fænomen var ikke nyt, for allerede i tresserne og halvfjerdserne brugte man fx *salamitaktik* og *salamiteknik* 'det at skære ned lidt efter lidt, skive efter skive'. I firserne blev det mere drastisk med *grønthøstermetoden*, den metode hvor der skæres ligeligt ned, fx med samme procent, evt. så der ikke er andet end stubbe tilbage. *Pengeposepolitikken* blev indført, med den skulle en forvaltning eller en institution styres med et rammebeløb som forvaltningen eller institutionen selv kunne fordele. Og privatfolk fik *ondt i skatten* og kastede sig ud i *anpartsjunglen*.

Ordet *genopretning* var de borgerlige og socialdemokraterne fælles om, men de udnyttede det forskelligt: de borgerlige brugte slagordet *den økonomiske genopretning* eller *den økonomiske*

genopretningspolitik, mens socialdemokraterne talte om *social genopretning*, fx

Firkløverregeringens program for genopretning af dansk økonomi. (Bogtitel, Statsministeriet 1982).

Den sociale genopretning handler om, at S - med politisk ordfører Svend Aukens ord - 'ønsker' realistiske forhandlinger med regeringen om sygedagpengene, efterlønsmodtagerne og de arbejdsløses forhold, samt karensdagen. (Politiken 7.12.1983).

Og ligesom Jens Otto Krag blev kendt for sit »man har et standpunkt til man tager et nyt« (o. 1965) og Poul Hartling gjorde sig til talsmand for »den nødvendige politik« (o. 1975), så blev Poul Schlüter også kendt for et slagord: »det går ufatteligt godt« (o. 1985).

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn).

Artiklen her rummer enkelte bearbejdede afsnit som har været bragt i tidskriftet *Bogens Verden*, nr. 6, 1988 under titlen »Helligånden er bagstopper«. *PJ*

Alkoholfri punch?

I forbindelse med en varemærkesag blev Dansk Sprognævn af et patentbureau spurgt om betydningen af ordet *punch*. Problemet var om ordet kan bruges både om blandingsdrikke med alkohol og om drikke uden alkohol.

Spørgsmålet blev behandlet af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg. Sprognævnets svar er gengivet nedenfor.

Det er et gennemgående træk ved forklaringerne af ordet *punch* i ordbøger og leksika at der indgår alkohol i drikken. I Ordbog over det Danske Sprog (bind 17, 1937) forklares ordet fx således:

en især i 18. aarhundredes klubber og 19.-20. aarhundredes studentsold anvendt blandingsdrik, bestaaende af vand, vin, .. sukker, citron og lignende, i almindelighed tilberedt og serveret (varm) i en bolle .. eller kande .. ogsaa om andre alkoholiske blandingsdrikke .. endvidere om en industrielt (af arrak, alkohol, sukker m.m.) fremstillet, sød, stærkt alkoholrig drik, i almindelighed serveret (kold) paa flaske og specielt anvendt i Sverige.

Og i *Nudansk Ordbog* (13. udg., 1986) er ordet forklaret således: 'spiritusholdig blandingsdrik'. Også i de to vigtigste danske fremmedordbøger, *Munkegaards Fremmedordbog* (13. udg., 1986) og *Gyldendals Fremmedordbog* (10.

udg., 1987) forklares *punch* som indeholdende alkohol.

Kun i et enkelt af de opslagsværker nævnet har konsulteret, er det nævnt at *punch* kan være alkoholfri, nemlig i Dansk Husmoderleksikon, bind 1, 1953. Det fremgår her af artiklen »Drikke« (s. 243-246) at der normalt er vin eller spiritus i en *punch*, men det bemærkes dog under *Ispunch* at den kan fremstilles helt alkoholfri; og under *Punch* nævnes det at *punchen* kan fremstilles helt uden vin.

På baggrund af ovenstående og på grundlag af nævnets indtryk af den nutidige sprogbrug på dette punkt, kan nævnet konkludere at ordet *punch* brugt om en drik normalt implicerer at drikken indeholder alkohol, men at det dog også kan bruges om blandingsdrikke uden alkohol. Forestillingen om at *punch* indeholder alkohol, er efter nævnets opfattelse så stærk at man må regne med at blive misforstået hvis man bruger ordet *punch* om en ikke-alkoholisk drik uden udtrykkeligt at gøre opmærksom på det, fx ved at bruge ordforbindelsen *alkoholfri punch*. At man kan tale om en *alkoholfri punch* er ikke i sig selv et indicium for at ordet *punch* skulle kunne bruges om en drik uden alkohol. Tværtimod indicerer ordforbindelsen *alkoholfri punch* at *punch* normalt indeholder alkohol (ligesom fx ordforbindelsen *alkoholfri vin* viser at der normalt er alkohol i den drik der benævnes med ordet *vin*).

Rettelse

I Nyt fra Sprognævnet 1989/4 oplyses det side 8 at der kun er 4 usammensatte ord i dansk som skifter fra *a* til *æ* når de danner flertal med endelsen *-er*, fx *tand* – *tænder*. Som flere læsere har gjort opmærksom på, er dette tal forkert. Vi har nu sat Sprognævnets computer til lige at løbe Retskrivningsordbogen igennem og tælle op hvor mange der faktisk er af denne type.

Optællingen tog kun et øjeblik, og resultatet blev at der i alt er 8 ord:

and – ænder
kraft – kræfter
nat – nætter
stad – stæder
stand – stænder
stang – stænger
tand – tænder
tang – tænger

Men det er stadig rigtigt at det er en meget lille gruppe, og at der for længst er lukket for tilgangen.

Erik Hansen

SPØRGSMÅL OG SVAR

Aff...?

Spørgsmål: I min bekendtskabskreds er der nogle få personer der konsekvent udtaler forholdsordet *af* med tydeligt *f*. Er der en fællesnævner for disse personers sproglige baggrund eller lignende? Jeg har ikke kunnet se et mønster.

Svar: Udtalen af ordet *af* med hørligt *f* er bl.a. omtalt i Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål (1975), s. 75. Det oplyses dér af *f*-udtalen undertiden forekommer ved tøven, foran pause og lign., og at denne udtale skyldes indflydelse fra skriftens *f*. Udtalen med *f* er ligeledes nævnt i en fodnote på s. 12 i Allan Karkers bog Nordisk retskrivning – den ideale fordring (1977), hvor det noteres at denne skriftpåvirkede udtale af og til kan høres hos enkelte, og at den desuden ofte forekommer i den militære kommando »træd *af!*«.

Iagttagelserne i de to nævnte beskrivelser svarer godt til vores indtryk: Udtalen med hørligt *f* forekommer først og fremmest før en pause eller tøven (fx »Hun er en aff ... øh .. de interessanteste billedkunstnere i sin generation«), og den optræder – som De selv har bemærket – hyppigere hos nogle personer end andre. Der er formentlig tale om et individuelt sprogtræk, dvs. om et træk som ikke umiddelbart kan forklares ud fra den pågældendes alder, eller geografiske eller sociale baggrund.

Vi kan naturligvis ikke udelukke at

De i Deres bekendtskabskreds har nogle personer der konsekvent udtaler forholdsordet *af* med tydeligt *f*, men vi anser det for meget usandsynligt. Vi er ret sikre på at udtalen uden *f* er den almindeligste, også hos dem der indimellem udtaler *f*'et (det stikker bare ikke i ørerne når ordet udtales på den normale måde). Prøv næste gang De er sammen med en af *f*-sigerne, at lytte efter om han eller hun virkelig også udtaler *f*'et, når der ikke kommer en pause el. lign. bagefter.

Åben og åbent

Spørgsmål: Jeg har i Jylland set flere skilte med teksten »Her er åben« og føler at det er ukorrekt, men kan ikke helt forklare hvorfor. Det hedder jo fx »Tanken er åben«.

Svar: I den første sætning skal *åben* have et *-t* på: *her er åbent* (jf. nærmere nedenfor). I den anden sætning skal *åben* være uden *-t*: *Tanken er åben*. Det er fordi *åben* her er omsagnsled til grundledet, *Tanken*, altså et fælleskønsord. Derfor hedder det *Tanken er åben*, men *Museet er åbent*; *Butikken var åben*, men *Kontoret var åbent*.

Det samme gælder når *åben* er omsagnsled til et genstandsled, fx *Hun havde butikken åben til kl. 17*, men *Han holdt kontoret åbent til kl. 17*. Tilsvarende i passiv: *Butikken blev holdt åben*, men *Kontoret blev holdt åbent*.

Når ordene *her* eller *der* står på grundledets plads (i stedet for et navneord) i sætninger med en form af *være*, fx *Her er åbent*, er det fast sprog-

brug at anvende intetkønsformen: *Her er åbent, Der er åbent*. Sådan er det også ved andre tillægsord, fx *Her er koldt, Der var så dejligt ude på landet*.

Når De netop i Jylland har set flere skilte med teksten »Her er åben«, er det fordi der hos jyder kan være en tilbøjelighed til at bruge fælleskønsformen af et tillægsord i stedet for intetkønsformen.

I øvrigt er det ikke alene i forbindelser med *her* og med *der* plus en form af *være* at der er usikkerhed i valget mellem *åben* og *åbent*, men også i sætninger med *have* og med *holde* som udsagnsled. I sådanne kræver den sproglige tradition *åbent*, fx *Bageren har åbent, Butikken har åbent, Forretningen holder åbent, Vi holder åbent*. Det gælder også i sætninger med *her* eller *der* og *holde* i passiv, således *Her bliver holdt åbent hver dag, Der må holdes åbent til kl. 12*.

Endelig er der nogle meget tvivlsomme tilfælde med *åben* over for *åbent*: Det er sætninger uden udsagnsled, især på skilte. Når der er et grundled, retter tillægsordet sig efter det, fx *Udstillingen åben til udgangen af maj, Prøvehus åbent for salg søndag kl. 14–16*. Når der ikke er et grundled, må man undersøge hvilket navneord det er nærliggende at underforstå som grundled. Hvis det gælder fælleskønsord, fx *butikken, forretningen*, er det forsvarligt at lade et skilt lyde fx *Fredag åben til kl. 20*. I andre tilfælde er det bedst at vælge *åbent*, fx *Fredag åbent til kl. 20*, da man kan underforstå *Her er, Vi har* eller *Vi holder: Fredag er her* (eller *har vi, holder vi*) *åbent til kl. 20*.

Hasselbackkartofler

Spørgsmål: Ordet *hasselbackkartofler* står i mange kokebøger og opskrifter (skrællede kartofler der skæres halvt igennem i tynde skiver og bages i ovn). Der er en del mennesker der siger »hasselbalchkartofler«. Hvad er den rigtige form, og hvad kommer ordet af?

Svar: Den eneste form vi kan sige god for, er *hasselbackkartofler*. Vi kender godt sideformen »hasselbalchkartofler«, men kun fra talesprog. Ordets forstede, *hasselback-*, er blevet identificeret med og omdannet til efternavnet *Hasselbalch*, som indgik i navnet på et forlag som i sin tid var meget kendt: Steen Hasselbalchs Forlag (1916–71).

Ordet *hasselbackkartofler* er endnu ikke kommet med i danske ordbøger, selvom det kan spores tilbage til 1930'erne, dog i formen *hasselbackskartofler* (Jenny Åkerström: *Prinsessernes Kokebog, I Udvalg og Oversættelse* ved Ingrid Saxtorph, Oversat fra Svensk efter »Prinsessornas kokbok«, 1935). Til grund for denne form ligger svensk *hasselbackspotatis*. Mærkværdigvis er dette ord ikke kommet med i svenske ordbøger før i de seneste år.

Vi har mødt yderligere en dansk sideform til *hasselbackkartofler*, nemlig *hasselbackenkartofler* (Pernilles Kokebog, 1959, oversat fra svensk). I Stockholm er der en restaurant som hedder *Hasselbacken*, og det er dens navn der indgår i det svenske ord *hasselbackspotatis* og i det danske *hasselbackkartofler*.

Finner og finlændere

Spørgsmål: Jeg har i en avisartikel set udtrykket *finlændere* anvendt om indbyggere i Finland. Efter min mening bør det hedde *finner*. Er begge former korrekte, eller hvordan forholder det sig egentlig?

Svar: Begge ord findes som betegnelser for indbyggerne i Finland, og tilsvarende findes tillægsordene *finlandsk* og *finsk*. De er alle med i Retskrivningsordbogen fra 1986 (og var bortset fra *finlandsk* også med i den gamle ordbog fra 1955), og de er ligeledes med i den danske liste i hæftet Statsnavn og nationalitetsord (Nordisk Sprogsekretariats skrifter 7, 1987). Men der er ikke tvivl om at det er ordene *finne* og *finsk* der er de almindeligste, og at der er en del der slet ikke kender ordene *finlændere* og *finlandsk*.

Også på norsk og svensk har man tilsvarende betegnelser. I norsk har man *finne*, *finlending* og *finsk*, *finlandsk* i samme betydning som de danske ord. Men i svensk skelner man på den måde at *finländare* og *finländsk* bruges om alle indbyggere i Finland, mens *finne* og *finsk* kun bruges om dem der har finsk som modersmål. Om finske borgere med svensk som modersmål bruger man så betegnelsen *finlandssvensk* (både navneord og tillægsord). Tilsvarende har vi på dansk navneordet *finlandssvensker* og tillægsordet *finlandssvensk*.

Et pizzeria

Hedder en pizzarestaurant *et pizzeria* eller *et pizzeria*? Udtalen er der jo ikke nogen tvivl om: Begge former har hovedtrykket på *-ri-*, så de rimer på *Pia* og *via*.

Svar: Vi råder til formen med *-e-*: *et pizzeria*, ganske rigtigt udtalt med hovedtryk på *-ri-*. Man ser af og til den anden form, og ordet kommer jo af *en pizza*, men på det sprog som dette ord stammer fra, italiensk, hedder restauranten *pizzeria* (accenttegnet angiver hovedtrykket i ordet), og det er da også formen *pizzeria* man finder i de danske ordbøger som har ordet med, og desuden på norsk, svensk, engelsk, tysk og fransk.

I øvrigt råder vi til at bøje ordet sådan: *pizzeriaet*, *pizzeriaer*, *pizzeriaerne*.

Pizzeria har altså hovedtrykket på *-ri-*, mens det meget ældre og meget almindeligere ord *cafeteria* (eller *kafeteria*) i reglen udtales med tryk på stavelsen *-te-*. Det er en trykplacering som vi har overtaget fra engelsk. Dette sprog har lånt ordet fra spansk *cafetería*; accenttegnet angiver at hovedtrykket ligger på næstsidste stavelse. Så spansk har altså samme trykplacering her som italiensk har i *pizzeria*. Denne placering svarer til den vi har i de mange ord med afledningsendelserne *-eri* og *-i*, som *ba-geri*, *konditori* osv.

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Telefax
31 54 03 60

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
31 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 45 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 45 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignerede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1990/1 · marts

Ind i halvfemserne	1
Fattigfirsernes nye ord	2
Alkoholfri punch	11
Rettelse	12
Spørgsmål og svar	13

Næste nummer udkommer i juni 1990.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København